

**L'ACTITUD DE QUATRE
ESCRITORS CATALANS DAVANT
LA GUERRA CIVIL (1936-1939).
JOAN SALES, PERE CALDERS,
AVEL·LÍ ARTÍS-GENER I MARIÀ
MANENT.**

Autor: Sergi Font

Consultora: Begonya Enguix

Tutora: Sílvia Mas

Avaluadora externa: Teresa Fèrriz

<http://personal.auna.com/sergifont/>

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	3
2. EL CONTEXT HISTÒRIC	12
3. EL COMPROMÍS	17
4. LA POSICIÓ POLÍTICO-IDEOLÒGICA	22
5. LA INFLUÈNCIA DE LA VIOLÈNCIA EN LA REREGUARDA SOBRE L'ACTITUD DELS ESCRITORS.....	27
6. CONCLUSIONS	33
Annexos:	
7. ELS AUTORS	37
Artís-Gener, Avel·lí (pseud. Tísner) (Barcelona, 1912-2000).....	37
Calders, Pere (Barcelona, 1912-1994)	39
Manent, Marià (Barcelona, 1898-1988)	41
Sales, Joan (Barcelona, 1912-1983)	43
8. LES OBRES	45
<i>Incerta Glòria</i>	45
<i>Unitats de Xoc</i>	46
<i>556 Brigada Mixta</i>	47
<i>Viure i veure</i>	48
<i>El vel de Maia</i>	49
<i>Cartes a Màrius Torres</i>	50
9. BIBLIOGRAFIA.....	51

1. INTRODUCCIÓ

La guerra civil espanyola (1936-1939) va finalitzar fa més de seixanta-cinc anys i, malgrat tot, les seves conseqüències encara cuegen. Tot just ara es comencen a desenterrar cadàvers de represaliats, de molts dels quals els seus familiars desconeixien la seva sort, per bé que ja es devien imaginar quin havia estat el seu final.

Tants anys després encara es poden fer moltes preguntes sobre aquell enfrontament bèl·lic, sobre les seves causes, el seu desenvolupament i les seves conseqüències. Malgrat el temps transcorregut no es pot concebre la guerra civil com un fet històric aliè a nosaltres. En aquella guerra s'hi van enfrontar d'una manera terrible persones que hem conegut, algunes de les quals encara són vives. Fins i tot quan tots els participants directes i indirectes en la guerra hagin desaparegut la ferida no haurà cicatritzat del tot, ja que el tall s'ha tancat en fals, almenys de moment.

L'objectiu d'aquest treball és aclarir, fins on sigui possible, quines van ser les reaccions de quatre escriptors catalans en esclatar el conflicte, [Pere Calders](#), [Avel·lí Artís-Gener \(Tísner\)](#), [Marià Manent](#) i [Joan Sales](#). Quins compromisos van prendre?, com van actuar?, van anar al front?, van optar per lluitar des de la rereguarda o van quedar-se a casa seva com si l'assumpte no anés amb ells?, o potser van fugir a l'estranger? En definitiva, el que es pretén és trobar quines van ser les actituds d'aquests quatre escriptors catalans davant la guerra civil espanyola.

Per trobar respostes a aquestes preguntes crec que el més convenient és buscar-les en les pròpies obres dels autors seleccionats ja que, on millor es podrien cercar? Al cap i a la fi aquesta és la manera com s'expressa un escriptor, mitjançant la seva obra. En aquest sentit la literatura catalana ha

abordat el tema, de manera directa o indirecta, per bé que les posicions antifeixistes no van poder expressar-se en llibertat en el propi país mentre va durar la dictadura franquista. Com afirma Xavier Pla¹

Como miembros del bando vencido, estos autores [Calders, Tísner, Amat-Piniella, Rodoreda, Ferran de Pol...] tuvieron que justificarse continuamente ante la historia y, como novelistas, se vieron en la necesidad de plantearse cómo podían dar forma narrativa a sus experiencias en el frente, la trinchera, los campos de concentración o la retaguardia. Entre la autobiografía y la novela, entre la necesaria veracidad del relato y las distintas formas de ficcionalización literaria, la novelística catalana afrontó con obvias dificultades el tema de la guerra (Pla, 2003, 4)

D'altra banda, l'assumpte de l'actitud dels escriptors catalans davant la guerra civil no ha estat un tema que s'hagi tractat massa en els estudis sobre literatura catalana, per bé que hi ha dues obres que sí l'aborden. En primer lloc hi ha el treball de Maria Campillo *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*². L'obra és un estudi descriptiu, exhaustiu, gairebé panoràmic, sobre els escriptors i intel·lectuals catalans en el període de la guerra civil. El treball m'ha estat enormement útil per tal de contextualitzar els objectes d'estudi d'aquest treball.

En segon lloc hi ha el llibre d'Andrés Trapiello *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*³, que analitza de manera detallada l'actitud dels escriptors espanyols davant la guerra civil. Val a dir, però, que està centrat en els escriptors espanyols i només toca de passada els escriptors catalans en un capítol anomenat "*Capítulo duodécimo y último, que tiene por escenario la ciudad de Barcelona, y como protagonistas a algunos escritores que pasaron la*

---

¹ Pla, Xavier. (2003). "Joan Sales o la tenebrosa tempestad". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 5 de novembre de 2003, p. 4.

² Campillo, Maria. (1994). *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial/Abadia de Montserrat.

³ Trapiello, Andrés. (2002). *Las armas y las letras: literatura y guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Península.

guerra allí o unos meses de ella, hasta llegar al final de todo". Com es pot comprovar amb el títol del capítol, i amb el seu contingut, l'atenció que Trapiello dedica a la literatura catalana és, com a mínim, escassa. A més, la visió del treball sobre la literatura catalana fa que aquesta aparegui com a secundària respecte de la que realment és la que centra l'atenció del llibre, la literatura escrita en llengua castellana. Pot ser aclaridor d'aquest punt de vista el comentari que Trapiello dedica a Joan Oliver: "...Era una especie de Bernard Shaw del terruño..." (Trapiello, 2002,398).

Quant a la tesi principal, Trapiello afirma en el pròleg de *Las armas y las letras* (op. cit.) el següent:

La tesis general de este libro ... es que aquella no fue una guerra civil entre dos Españas ... sino la determinación de dos Españas minoritarias y extremas para acabar con otra, la mayoritaria tercera España en la que podían haberse integrado gentes de toda condición, edad, clase e ideología, excluyendo de ella naturalmente a aquellas otras dos, la fascista por un lado, y la anarquista, comunista, trotskista o socialista radical por otro [...]

La estrategia de estas dos Españas y de quienes las representaban fue desde el primer momento ganar para su causa, libremente o mediante el miedo, la coacción y el terror, a cuantos escritores tenían cerca, para usarlos como voceros, no dudando en quitarlos de en medio si estorbaban sus propósitos. (Trapiello, 2002, 9)

Crec que aquesta tesi no és d'aplicació per al cas que ens ocupa ja que, sincerament, no estic segur de si realment durant la guerra civil hi havia dues, tres o tantes Espanyes com individus. El que sí sé és que com a mínim hi havia una Catalunya, la qual cosa Trapiello obvia. A Catalunya bona part dels escriptors prengueren partit pel bàndol republicà, ja que entenien que aquesta era la manera d'enfrontar-se al feixisme. Uns ho van fer des de la cultura i les lletres, com Carles Riba, Anna Murià, Mercè Rodoreda, i molts més. Altres varen prendre part directa en l'enfrontament, anant a lluitar al front, com els mateixos Tísner, Pere Calders i Joan Sales, per bé que no fou així en la major

part dels casos. D'altres es mantingueren més o menys al marge, com Marià Manent. I uns tercers, pocs, es manifestaren més aviat hostils a la República; alguns d'ells, fins i tot partidaris del "alzamiento", com Ignasi Agustí. Al meu parer, la percepció de la majoria d'intel·lectuals i escriptors catalans era que la sort de Catalunya (entesa com un país en vies de normalització, tot i l'absència d'estructura estatal) estava indefectiblement lligada a la sort de la República, i aquesta es trobava fortament amenaçada tant pels militars rebels i els feixistes com pels extremistes d'esquerra. Campillo assenyala com a l'Agrupació d'Escriptors Catalans (AEC), organització creada a l'inici de la guerra, hi conviuen diferents tendències i sensibilitats. L'AEC era

...un grup d'intervenció [que] explicitava l'acord d'un ampli sector d'intel·lectuals que, d'una part, incloïa procedències polítiques variades i, de l'altra, i això era el més important en el terreny de l'acció cultural, aglutinava distintes tendències estètiques, dissemblants idearis artístics i diferents concepcions de les relacions escriptor/societat i, doncs, assegurava plantejaments no restrictius entorn de la funció de la literatura i el deure dels escriptors. Així, a l'Agrupació [...] convivien, posem per cas, venerables ideòlegs del Modernisme, com Josep Pous i Pagès, i ex-col·laboradors de *L'Opinió* integrats a Esquerra Republicana o al PSUC; discrets poetes popularitzants, com Jaume Terrades, i brillants iconoclastes del Grup de Sabadell. Vitalistes i culturalistes; catòlics, com Trabal, alguns; i agnòstics, com Jordana, d'altres. La majoria, de fet, fos quina fos la seva filiació política en cas de tenir-la, eren diguem-ne catalanistes de tendència liberal, cultivats i europeïtzats en graus diversos i que, partint segurament de nocions diferents sobre el significat del mot "civil", coincideixen a atribuir la incivilització als revoltats... (Campillo, 1994, 13)

Malgrat les diferències òbvies entre els membres de l'AEC tots ells comparteixen un aspecte comú, el seu antifeixisme.

Els autors i les obres

S'ha establert una selecció d'autors que són exemple dels escriptors catalans que es van comprometre amb la defensa de la República i, sobretot, de Catalunya. Així, en aquest treball no es recull l'actitud dels qui, per motius diversos, van prendre partit pels franquistes. Els autors seleccionats són Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener (Tísner), Joan Sales i Marià Manent. Tres escriptors que van anar al front i un de la rereguarda, Marià Manent. Dos dels escriptors, Calders i Tísner pertanyien al PSUC en el moment d'esclatar la guerra. Pel que fa a la ideologia de Sales, aquesta va evolucionar al llarg de la postguerra fins a un catolicisme amb fortes connotacions existencialistes. Manent, en canvi, era conservador i catòlic. Tots quatre, però, tenen en comú el fet que es poden considerar catalanistes. Cal dir, a més, que els tres primers es van comprometre activament en la defensa de les institucions catalanes i de la República mentre que Manent va prendre una actitud que, en part, es podria qualificar d'absentista, tot i que comprensible donada la seva situació personal, ja que les persones com ell eren perseguides per sectors revolucionaris.

Pel que fa a les obres seleccionades, s'han escollit diferents gèneres, però totes tenen un element comú que les relaciona, el seu caràcter testimonial i memorialístic: el component autobiogràfic destaca en totes i cadascuna de les obres, i totes estan directament relacionades amb la Guerra civil. Són les següents:

- **Artís-Gener, Avel·lí.** (1999). *566 Brigada Mixta*. [1a ed. 1945]. Barcelona: Proa.
- **Artís-Gener, Avel·lí.** (1990). *Viure i veure*. Barcelona: Pòrtic.
- **Calders, Pere.** (1990). *Unitats de xoc*. [1a ed. 1938]. Barcelona: Ed. 62.
- **Manent, Marià.** (1975). *El vel de Maia: dietari de la guerra civil (1936-39)*. Barcelona: Destino.
- **Sales, Joan.** (1976). *Cartes a Màrius Torres*. Barcelona: Club Editor.

- **Sales, Joan.** (1999). *Incerta glòria*. [1a ed. 1968], Barcelona: Club Editor.

S'han triat dues novel·les: [Incerta glòria](#) (1968)⁴, de Joan Sales i [566 Brigada Mixta](#) (1945)⁵, de Tísner⁶, aquesta darrera amb trets propis de la crònica i l'autobiografia. A diferència d'altres obres seleccionades, ambdues van ser escrites un cop la guerra havia finalitzat, la qual cosa permet als autors una destil·lació de les vivències que s'hi narren⁷. Aquest aspecte és compartit amb l'altra obra de Tísner seleccionada, [Viure i veure](#) (1990)⁸, les seves memòries, en les què recull la seva trajectòria vital, i en la què l'experiència bèl·lica hi juga un paper de primera magnitud, ja que és un fet que condicionarà la resta de la seva vida (tant Tísner com Calders i Sales tenen vint-i-quatre anys quan esclata la guerra civil, i com a conseqüència d'aquesta experimenten el tràngol de l'exili).

La resta de les obres en les que es basa aquesta recerca foren escrites durant la guerra i són les següents. [Unitats de xoc](#) (1938)⁹, de Pere Calders, és un diari de guerra literari¹⁰ realitzat per encàrrec de la Institució de les Lletres Catalanes i, com diu Carles Riba en el prefaci a l'obra és "el testimoni d'un

---

⁴ **Sales, Joan.** (1999). *Incerta glòria*. [1a ed. 1968]. Barcelona: Club Editor.

⁵ **Artís-Gener, Avel·lí.** (1999). *566 Brigada Mixta*. [1a ed. 1945], Barcelona: Proa.

⁶ Diu Xavier Pla sobre Tísner: "...preocupat per la necessària sinceritat o veracitat del relat, l'autor de *566 Brigada Mixta* semblava desconfiar de qualsevol forma de ficcionalització literària, defensava que l'experiència de la guerra no era novel·lable i que només es podia encarar com a autobiografia, tal com va fer anys més tard en les seves memòries *Viure i Veure*." [Pla, Xavier. (2002). "Incerta glòria, novel·la excessiva". Dins *L'Avenç*, núm. 265, gener 2002, pp. 29-36.

⁷ Xavier Pla: "...*Incerta Glòria*, de Joan Sales, pensada y madurada, escrita con más tiempo y reposo..." [Pla, Xavier (2003). "Joan Sales o la tenebrosa tempestad", dins *Culturas, La Vanguardia*, 5 de novembre de 2003, p. 4]

⁸ **Artís-Gener, Avel·lí.** (1990). *Viure i veure*. Barcelona: Pòrtic.

⁹ **Calders, Pere.** (1990). *Unitats de xoc*. [1a ed. 1938]. Barcelona: Ed. 62.

¹⁰ M. Campillo: "Un gènere més *documental* que la novel·la, que hauria de mostrar més directament els esdeveniments i la impressió o la reflexió personal que en deriva. Que hauria d'atendre la suggestió de la percepció immediata, l'apunt momentani sobre el terreny, més que no pas la composició d'elements, la invenció o la recreació pròpies de la ficció realista. Que hauria de prioritzar, en definitiva el *verídic* sobre el *versemblant*. Per a alguns, en detriment, si cal, de la *literatura*. [Campillo, Maria (1990). *Estudi introductori a Unitats de xoc*. Barcelona: Ed. 62.]

home que sent el seu destí individual de sobte endut per esdeveniments que no li són commensurables, i ho accepta, amb l'única condició (...) de mantenir la plenitud humana en el seu nivell més alt i pur" (Riba, 1983, 12)¹¹. Rafael Tasis afirmà, a més, que "tot el que és i tot el que representa la nostra guerra es troba reflectit en *Unitats de Xoc*, diari d'un modest soldat que lluita a plena consciència de l'horror intrínsec de la guerra però també amb l'orgull infinit de contribuir amb el seu esforç i, si cal, amb el seu sacrifici, a merèixer la llibertat del seu país i a guanyar per al món que ens contempla indiferent aquesta mateixa llibertat. (Tasis, 1938, 6)¹²

[*El vel de Maia: dietari de la guerra civil* \(1975\)](#)¹³, de Marià Manent; i, finalment, s'ha escollit un epistolari, les [*Cartes a Màrius Torres* \(1976\)](#)¹⁴, de Joan Sales, força aclaridores pel que fa a l'actitud de l'escriptor i editor.

Cada gènere té unes característiques que el diferencien però es complementen les unes amb les altres i ens permeten obtenir una visió de conjunt. Així, les obres de narrativa es valen de la ficció per mostrar el panorama desolador, generat per l'esclat de la guerra, del país i de les persones que hi viuen. Malgrat tot, *Incerta Glòria* (1968) està farcida d'elements autobiogràfics, viscuts directament per Sales, si bé el resultat és una novel·la, una obra de ficció¹⁵. L'altra novel·la, *566 Brigada Mixta* (1945), va ser presentada en el moment de la seva publicació com una obra de ficció, però el mateix Tísner va desvetllar posteriorment el seu caràcter autobiogràfic. Això es pot comprovar en contrastar els fets narrats en la novel·la amb els que es recullen a *Viure i Veure*

---

¹¹ **Riba, Carles.** (1983). "Prefaci" a *Unitats de xoc*. Barcelona: Ed. 62.

¹² **Tasis, Rafael.** (1938). "Literatura de guerra". Dins *Meridià*, vol. I, núm. 28, 22 de juliol de 1938, p. 6.

¹³ **Manent, Marià.** (1975). *El vel de Maia: dietari de la guerra civil (1936-39)*. Barcelona: Destino.

¹⁴ **Sales, Joan.** (1976). *Cartes a Màrius Torres*. Barcelona: Club Editor.

¹⁵ Afirma J. Goytisolo: "Joan Sales no cae en la trampa del testimonio melodramático ni en la ilusión lírica que afectan a la mayoría de las novelas de guerra". ["Contra la mentira negra y roja". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 9 de març de 2005, p. 3]

(1990). En llegir la part corresponent a la guerra de les memòries de Tísner, tornem a reviure allò que l'autor ja havia explicat en *566 Brigada Mixta* (1945).

La resta d'obres tenen un caràcter més marcadament memorialístic, no es valen de la ficció. En principi aquest fet els confereix un estatus de "veritat" del que no participarien les obres de ficció, però ja hem vist com això no és exacte, ja que totes reflecteixen en menor o major mesura fets viscuts directament pels autors.

Vull destacar, a més, com les diferents obres seleccionades d'un mateix autor es complementen i ajuden a esvaire el dubte de la validesa de les ficcions com a documents aptes per a ser usats com a testimoni. Les ficcions han de ser versemblants, i les que hem triat per al treball ho són però a més han de ser percebudes com a reflex de la realitat, per bé que no siguin, ni hagin de ser-ho, estrictament transposicions d'aquesta. Així, per exemple, les *Cartes a Màrius Torres* (1976) es relacionen directament amb *Incerta Glòria* (1968) i recullen elements (narració de fets, personatges, reflexions, etc.) que en la novel·la apareixen com a ficció.

El treball s'ha plantejat com una recerca en les obres literàries que s'han citat, de dades que ajudin a respondre un seguit de preguntes que han d'aclarir quina va ser l'actitud davant la guerra dels escriptors seleccionats. Així, s'analitzarà el compromís d'aquests quatre escriptors amb el seu país, les seves posicions polític-ideològiques i com aquestes van poder influir en la seva actitud en esclatar la guerra i, finalment, la influència dels actes violents a la rereguarda en l'actitud dels escriptors. Es tracta de fer una anàlisi de continguts de les obres cercant els elements que donen pistes, que assenyalen, o bé que responen directament a les preguntes plantejades sobre l'actitud dels quatre escriptors.

A més de les obres literàries seleccionades dels quatre escriptors he disposat d'altres obres que m'han servit, bàsicament, per tres coses. En primer lloc, les monografies d'Història m'han servit per situar adequadament en el seu context els fets narrats per Calders, Manent, Sales i Tísner. En segon lloc, les obres i articles de teoria literària m'han ajudat a aproximar-me a les obres analitzades amb uns coneixements previs que m'han permès extreure'n conclusions amb menys dificultat. En darrer lloc, les obres de caràcter més general m'han facilitat informació detallada sobre aspectes concrets, com biografies, grups, etc.

Aquest treball s'adreça a totes aquelles persones que tenen un interès general per la literatura. De tota manera, potser el seu aspecte més destacable és la relació establerta entre literatura i un esdeveniment històric de primera magnitud com és la Guerra civil espanyola. De fet, aquesta relació l'estableixen de manera ben directa els quatre escriptors seleccionats. L'autor d'aquest treball s'ha limitat a posar de manifest certs detalls o aspectes d'aquests escriptors i les seves obres. Aspectes de vegades coincidents, de vegades oposats, però això sí, deutors de les seves experiències vitals.

La hipòtesi principal plantejada en aquest treball és que, malgrat les clares diferències entre els autors seleccionats, tant pel que fa a les seves trajectòries vitals com a les seves posicions político-ideològiques, tots quatre es mantenen en una posició de fidelitat i servei al país, entès aquest no tant com una entitat abstracta sinó com un entorn social i geogràfic de civilitat. Aquest servei es materialitzarà de diferent manera però, com ja hem dit, tindrà com a conseqüència per a tres dels quatre (Calders, Sales i Tísner) l'exili, i mantindrà Manent, com bona part dels seus conciutadans, en una mena d'exili interior.

2. EL CONTEXT HISTÒRIC

En la dècada dels 30 del S. XX es produïren canvis profunds en l'estructura política de l'estat espanyol. Després de la sortida a l'exili del rei Alfons XIII, es proclama la II República Espanyola, el 1931. A Catalunya, després d'un intent fallit de Francesc Macià de proclamar una república catalana dins una federació ibèrica, es restaura l'autogovern amb la denominació de Generalitat, heretada de l'antiga institució del Principat. A Euskadi, l'autogovern arriba pràcticament amb la guerra, mentre que Galícia tot just té temps de presentar l'avantprojecte d'Estatut a les Corts espanyoles, reunides a Montserrat el 1938. L'avantprojecte d'Estatut d'autonomia de Catalunya va ser aprovat per una majoria amplíssima, el 99,9% dels votants amb una participació del 75 % del cens l'any 1931. També s'hi manifestaren a favor la gran majoria d'ajuntaments catalans i s'aconseguí l'adhesió de 400.000 dones, aleshores sense dret a vot. De tota manera, aquestes dades no van comptar gaire a les Corts espanyoles ja que, en passar el tràmit parlamentari a Madrid, l'Estatut fou considerablement rebaixat¹⁶ (Vallès, 1977, 11).

La Generalitat republicana encapçala un amplíssim moviment d'intent de normalització del país malgrat l'absència d'estructura estatal, i es reprèn l'obra iniciada per la Mancomunitat i interrompuda per la dictadura de Primo de Rivera, malgrat l'empresonament del govern de la Generalitat i la suspensió de l'autonomia durant dos anys. En l'àmbit cultural es produeix un gran impuls; el diccionari Fabra, per exemple, és de l'any 1932.

El context internacional, però, és més aviat de crisi de les democràcies parlamentàries. Hi ha un auge considerable de les ideologies i dels corrents

---

• ¹⁶ Vallès, Edmon (1977). *Història Gràfica de la Catalunya Autònoma. 1931/1939*. Barcelona: Edicions 62.

polítics contraris a la democràcia parlamentària (feixisme, nazisme, comunisme soviètic, anarquisme, etc.) que s'explica, en part, com a conseqüència de la crisi econòmica que impera als països occidentals, i que esclata amb el *crack* de la borsa de Nova York de 1929. Aquesta situació no ajuda, per tant, a l'estabilitat de les institucions catalanes (Vilar, 1990, 14)¹⁷ i espanyoles. De fet, episodis com l'intent de cop d'estat del general Sanjurjo, la revolució d'Astúries o els fets del 6 d'octubre de 1934 es relacionen directament o indirectament amb aquesta situació de deslegitimació de la democràcia parlamentària com a forma de govern, tant des de la dreta com des de l'esquerra (Pagès, 1997, 21)¹⁸.

El cop d'estat del 18 de juliol de 1936, dels generals "africanistes" té, en principi, l'aparença d'un "pronunciamiento" com els que protagonitzava de tant en tant l'exèrcit espanyol. De seguida, però, el que els rebels creien que seria un passeig triomfal es va convertir en una guerra civil que durà gairebé tres anys. A Catalunya, una vegada sufocat el cop el 19 de juliol, es produeix una insurrecció que deriva en una revolució de tipus anarquista (Pagès, 1977, 50) amb la participació de la Federació Anarquista Ibèrica, FAI, i la Confederació Nacional del Treball, CNT, per bé que amb elements trotskistes (Partit Obrer d'Unificació Marxista, POUM). Aquesta situació provoca la coexistència a Catalunya de diversos poders més o menys forts. Els actors revolucionaris conviuen amb el govern legítim de la Generalitat, dominat per Esquerra Republicana, i amb altres partits que es poden considerar revolucionaris però que no participen d'aquella revolució (Partit Socialista Unificat de Catalunya, PSUC). Com a partits no revolucionaris amb una certa importància hi ha els nacionalistes filofeixistes d'Estat Català, i la Lliga, tot i que els militants d'aquest darrer han de fugir o amagar-se com a conseqüència de la persecució a què són sotmesos per part d'incontrolats (Pagès, 1997, 65), eufemisme amb el que els sectors contraris a la revolució designaven sovint els membres de la FAI.

---

¹⁷ Vilar, Pierre. (1990). *La Guerra Civil Española*. Barcelona: Editorial Crítica.

Així, a més dels dos bàndols enfrontats en principi en la guerra hi ha tot un seguit de faccions diverses tant en un com en l'altre. De tota manera, la unificació dels rebels en un partit únic (Decreto de Unificación, 1937), això és, la Falange Española Tradicionalista y las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista els presenta com un bloc sòlid, aparentment sense fissures, (la FET y de las JONS). Tot i que les diferències en el seu si persistien, el cabdillatge ferri del general Franco aconsegueix la unitat d'acció (Jackson, 1985, 314).

Per contra, en el bàndol republicà la situació bèl·lica provoca que les diferències s'accentuin, per desembocar en els "fets de maig" de 1937, en què les forces properes al govern de la Generalitat i de la República aconsegueixen controlar els sectors més extremistes, sobretot la FAI. El cap de turc serà el POUM de Nin, tot i la seva limitada influència en el sector revolucionari, dominat pels anarquistes de la FAI. Després dels enfrontaments de maig del 37 fins i tot la CNT s'integrarà en el govern de la República. D'altra banda, la Generalitat, com a conseqüència d'aquests enfrontaments i de la necessitat de demanar l'ajut de les forces dependents del govern de la República, perdre gran part de la llibertat de maniobra de què disposava, bastant superior a la que li reconeixien les competències de l'estatut aprovat el 1932. Aquesta sobirania "de facto" s'aconseguí gràcies a l'èxit en el sufocament del cop a Catalunya, el qual la legitimà en part, de la mateixa manera que ho féu l'estabilització del front d'Aragó i l'auxili prestat des de Catalunya en la defensa de Madrid. L'establiment del govern republicà a Barcelona acabarà de donar-hi el cop final (Vilar, 1990, 101). Com a exemple d'aquest canvi serveix la transformació soferta per l'Exèrcit de Catalunya, que depenia directament de la Generalitat, i que en la nova situació passarà a anomenar-se Exèrcit de l'Est, i

---

¹⁸ **Pagès, Pelai.** (1997). *La Guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Sant Cugat: Els llibres de la frontera.

s'enquadrarà dins l'exèrcit de la República (Jackson, 1985, 353)¹⁹. D'aquest fet es plany Tísner a *566 Brigada Mixta (1945)*:

L'endemà tot va canviar radicalment. Ja no érem del Regiment d'Aragó, sinó la 566 Brigada Mixta, primera de la 94 Divisió. Els batallons, en lloc de ser el primer, el segon, el tercer i el quart, es transformaven en els 742, 43, 44 i 45, respectivament.

Eren una pila de números als quals calia adaptar-se i que tenien un significat pregon: s'havia reorganitzat o es reorganitzava tota la força combatent de la República. Hauríem volgut que el segell del comunicat, en lloc de dir *Ejército de la República*, hagués dit: *Exèrcit de Catalunya*. (Tísner, 1945, 91)

Després dels “fets de maig”, els sectors de les milícies antifeixistes menys inclinats a la militarització acceptaran aquesta, sovint a contracor, i obligats per la nova situació de pèrdua de l'hegemonia. L'Exèrcit de la República serà finalment una realitat, i es trobarà controlat per sectors comunistes, malgrat l'escassa importància d'aquest partit en la dècada dels 30. Aquest fet és provocat per diversos factors, un d'ells és el prestigi aconseguit, paradoxalment, pel Partit Comunista Espanyol i el PSUC com a forces d'ordre. Però és determinant, sobretot, la dependència de la URSS, que serà l'únic estat – a més del Mèxic del president Lázaro Cárdenas – que donarà un suport clar a l'Espanya republicana: vendrà armes i municions, a preus no gaire raonables, i enviarà assessors militars. La seva influència es farà notar en episodis com el segrest i l'assassinat d'Andreu Nin (Jackson, 1985, 351) . Cal tenir en compte que els estats occidentals havien decidit no intervenir en la guerra civil espanyola, tot i que sí ho feien Alemanya i Itàlia, a favor del bàndol rebel. Això significava que sense la intervenció soviètica la República es trobava totalment aïllada.

---

¹⁹ **Jackson, Gabriel.** (1985). *La República española y la guerra civil (1931-1939)*. Barcelona: Ediciones Orbis.

Finalment, però, les forces rebels aconseguiran trencar la resistència republicana i controlaran tot el territori de l'estat. La guerra haurà acabat, però la nova situació social no es pot anomenar pau. Milers d'exiliats, d'empresonats, d'executats: la repressió serà immisericorde. Els pitjors averanys s'acompliran. A banda de la caiguda del règim democràtic i legítim, la república, el futur de Catalunya, allò pel que molts escriptors i intel·lectuals van lluitar, tant amb les armes com amb les lletres, es presenta ben fosc.

3. EL COMPROMÍS

Dels quatre escriptors tractats en aquest treball, tres, Joan Sales, Pere Calders i Tísner, prenen, de manera inequívoca, per bé que cadascú a la seva manera, un compromís amb la defensa de Catalunya. Són conscients que la caiguda de la República com a conseqüència d'una derrota en la guerra pot suposar, si més no, la supressió de les institucions autònomes catalanes i en el pitjor dels casos un intent d'assimilació de la cultura catalana, com finalment es va produir. Aquesta presa de consciència els conduirà tots tres a presentar-se voluntaris per anar al front a defensar amb les armes a la mà la República i Catalunya, tal i com veurem més endavant.

Tísner recull en *Viure i veure/1* un diàleg amb Julián Alvargonzález, company seu al front, que expressa de manera directa com hom pot passar de dur una vida ordenada a lluitar en una guerra com a voluntari, amb els canvis que això suposa per al combatent:

...- No sé què faràs tu quan s'acabi la guerra i, lògicament, ignoro si tu i jo en veurem el final, si no espetegarem nosaltres primer que la guerra, vull dir. Si hi sóc, el dia mateix que això s'acabi tornaré a ser el merdós pixatinters que vaig deixar abandonat en un despatx del carrer de Casp i continuaré amb segament de cames quan em facin anar a una matança del porc. O em cagaré a les calces el dia que hagi de dur la meva Caterineta a cal dentista, com m'hi vaig cagar quan la Caterina la va portar al món. [...] Les bales no duen firma, tu, però una sola signatura: la República! Hem vingut a defensar-la, oi? Disparo per ella, per la meva dona i la meva filla. Les que surten d'aquí davant vénen directament per escabetxar republicans i si són catalans, encara millor. Hòstia, tu!... (Tísner, 1989, 186)

Així, Tísner s'integrarà com a voluntari en les milícies del PSUC, en les quals ingressa com a soldat ras al front d'Aragó. En acabar la guerra marxarà a l'exili,

havent assolit el grau de tinent coronel. La meteòrica carrera militar de Tísner s'explica per diversos factors: d'una banda, les milícies comunistes difereixen de les anarquistes en una qüestió bàsica com és l'estructura jeràrquica, la qual demana oficials per ocupar els llocs de comandament; d'una altra, els partits i sindicats no compten entre les seves files amb militars de carrera de manera que són els quadres els que han de fer la funció d'oficials improvisats, així que militants amb oficis molt diversos es converteixen d'un dia per un altre en oficials de milícies i després, un cop integrades aquestes en l'exèrcit republicà, en oficials militars. Aquest aspecte, així com el de la dificultat de fer la guerra contra un exèrcit professional, el recull Tísner també en *Viure i veure/1*, en un diàleg mantingut amb el cap de la seva brigada que expressa el que segueix:

...-Nosaltres, com a legítim exèrcit del poble, la majoria som gent senzilla. Entre nosaltres hi ha nombrosos analfabets. I hem de combatre un enemic molt preparat, fet a escoles especialitzades, i nosaltres no sabem redactar ni una ordre sense faltes ortogràfiques. I encara menys d'acord amb uns cànons militars que, simplement, ignorem. Anem al gra: entre nosaltres hi ha gent capacitada –no gaire– i la poca que tenim no la podem desaproveitar... (Tísner, 1989, 334)

A diferència de Tísner, Calders es presenta com a voluntari per anar a combatre en una unitat regular, el cos de carrabiners. Coincideixen però, en un aspecte paradoxal, que s'observa en l'obra de tots dos: l'antimilitarisme. Ambdós l'expressen de manera clara i manifesten que el fet que es trobin combatent és a causa de les circumstàncies històriques, que els obliguen, la qual cosa reforça encara més el compromís adquirit per tots dos en la defensa del seu país i de la democràcia. En aquest sentit el fragment següent d'*Unitats de xoc* posa clarament de manifest l'antimilitarisme i, fins i tot, el pacifisme del seu autor:

“...Nosaltres avorrim la guerra i si la fem és perquè ens obliguen a fer-la. L'instint de conservació del nostre poble ens mena a acarar-nos amb la ferocitat dels generals feixistes i a ésser tan implacables com ells. Però la guerra no ens agrada ni la sentim, i ara, amb la retina desfeta per la imatge de tantes llars destruïdes,

podem explicar a les nacions com n'és d'estúpida, de cruel i de bestial la guerra que ens donen com a bona els militars imperialistes... (Calders, 1990, 155)

Maria Campillo afirma a l'estudi introductori d'*Unitats de xoc* que:

La justificació de Calders [de la guerra] es troba simplement en la legítima defensa dels drets humans elementals. Uns drets, individuals i col·lectius, amenaçats de destrucció, que no pot veure sinó lligats a uns valors eminentment civils i que, paradoxalment, es veu obligat a defensar des d'un exèrcit (Campillo, 1990, 18)

Quant a Joan Sales, també es presenta com a voluntari, si bé ho fa ingressant a l'Escola de Guerra de Catalunya, en la qual es formen els oficials per integrar-se a les milícies. Poc després de l'alçament, l'exèrcit ha estat dissolt i els soldats llicenciats, amb la intenció declarada de deixar els militars colpistes sense tropes. Les pressions de la FAI i d'altres sindicats i partits revolucionaris és fonamental per entendre aquesta decisió, que deixava les milícies com a úniques forces que a Catalunya s'enfrontaven als rebels.

Sales és destinat a la Columna Durruti, integrada per anarquistes, com a "tècnic" en lloc d'oficial. Des del primer moment farà l'impossible per evitar el destí que se li ha encomanat tot i que serà inútil. Sales es manifesta clarament contrari als revolucionaris de la FAI i als seus mètodes. Els considera els causants del fet que un sector molt important de la població catalana, els catalanistes conservadors i catòlics, com el mateix Manent, no donin suport de manera explícita, o que fins i tot s'oposin, a la causa de la defensa de la Generalitat i de la República.

Finalment, però, Sales és expulsat de la Columna Durruti i enviat a Barcelona amb una carta tancada adreçada als seus superiors en la qual es concreta els motius de l'expulsió. Malgrat que mai no va arribar a entrar en combat amb els milicians d'aquesta Columna, el pretext que utilitzen per expulsar-lo és el de covardia. Cal tenir present que en temps de guerra la covardia es paga amb la

pena de mort. A Sales el salva el fet, però, que les seves discrepàncies amb l'orientació política de la Columna de la qual era "tècnic" eren conegudes i l'acusació s'entén com una represàlia.

En aquell moment les milícies són militaritzades, i Sales ingressa com a oficial en una unitat convencional del nou exèrcit, primer anomenat de Catalunya i després, com a conseqüència de la pèrdua d'influència del govern de la Generalitat en detriment del de la República a causa dels fets de maig, exèrcit de l'Est.

En una carta adreçada a Mercè Figueres, Sales expressa allò que l'empeny a anar a la guerra:

Ens cal beure glops molt agres entre la incomprensió i fins la burla dels uns, la malfiança dels altres. Ningú no ens diu un mot cordial, un mot de pàtria i honor, que són els únics sentiments que poden dur una persona decent a la guerra ja que sense ells la guerra seria un crim. Nosaltres sabem el que defensem... (Sales, 1976, 77)

Pel que fa a Marià Manent, la seva posició és més ambigua, si bé es va mantenir fidel a les institucions catalanes fins al final, i va romandre al país, en una mena d'exili al Montseny, a Viladrau, tot el temps que durà la guerra. A més, continuà la seva tasca literària, amb la normalitat que permetia la situació bèl·lica, col·laborant amb la Institució de les Lletres Catalanes. És durant aquest període que escriu *El vel de Maia. Dietari de la guerra civil*, del qual citem l'anotació que l'autor fa el 15 d'abril de 1937:

També em quedo al llit tot el dia. Fa sol, plou, torna a asserenar-se. Monotonia de la guerra! Als gràfics dels diaris, sempre les banderes, els combatents, les cases esfondrades. De vegades sento com una íntima vergonya d'estar arrezerat, de respirar massa delitosament aquesta pau camperola ... (Manent, 1975, 58)

Pel que sembla, l'actitud de Manent durant la guerra és contradictòria. D'una banda, el seu conservadorisme el situa clarament contra la revolució i per tant, en part, contra el bàndol republicà dominat, almenys al començament de la guerra, pels revolucionaris. De l'altra, el seu catalanisme indiscutible fa que segueixi fidel a les institucions catalanes. Manent, a diferència de Tísner, Calders o Sales, no va anar al front, ja que quan va començar la guerra ja tenia trenta-sis anys, una edat en la qual ja no hi ha lleves.

Realment la seva fou una posició difícil però a pesar de tot, Manent sabé conservar l'equilibri entre la seva opció político-ideològica conservadora i el seu patriotisme, malgrat les enormes dificultats que això suposava. Ni les passejades dels pistolers de la FAI, ni la persecució anticlerical, van aconseguir que es passés al bàndol rebel. El fragment següent de *Algunes notes sobre la cultura durant la guerra civil*, el pròleg de Maria Campillo a *Contes de Guerra i Revolució* serveixen perfectament per il·lustrar l'actitud de Manent i la manera com manifestà el seu compromís amb el país: "...actuaran amb la seguretat de trobar-se acomplint un servei en el sol fet de treballar per la Cultura (amb majúscules) independentment de la temàtica concreta de l'obra literària" (Campillo, 1981, 26)

4. LA POSICIÓ POLÍTICO-IDEOLÒGICA

En produir-se l'alçament, Avel·lí Artís-Gener és pròxim al Bloc Obrer i Camperol (BOC), un partit polític minoritari de caràcter marxista i amb un fort component nacionalista. El BOC acabarà integrant-se en el PSUC, partit tot just acabat de crear i que neix amb la pretensió d'unificar l'espai marxista a Catalunya, per bé que el seu sector hegemònic és el comunista. El PSUC assolirà de manera progressiva durant el desenvolupament de la guerra major protagonisme fins a convertir-se en un partit amb una forta capacitat d'influència.

Tísner i Calders militararan en el PSUC, concretament ingressaran en la cèl·lula de dibuixants, ja que ambdós es guanyen la vida com a ninotaires, a més de col·laborar en premsa i altres mitjans de comunicació.

L'adscripció política de Tísner condicionarà, en gran mesura, la manera com participarà en la guerra, ja que s'integrarà com a voluntari en les milícies del PSUC, que poc temps després seran militaritzades sense excessives resistències. El mateix Tísner manifesta la necessitat d'aquesta militarització com a pas previ imprescindible per guanyar la guerra (Tísner, 1945, 87). De tota manera, igual que molts altres voluntaris expressa certes reserves pel que fa a qüestions relatives a l'uniforme i els galons, al reconeixement cerimonial de la jerarquia i, sobretot, a la dificultat de mantenir la relació igualitària entre els combatents que existia abans de la militarització, tal i com es recull a 566 *Brigada Mixta (1945)*:

En Cendra es recolzava en la nostra amistat:

- Què es projecta?

- No ho sé, encara. Bé, sí que ho sé; però m'han dit que no ho escampem. Quan es pugui fer saber, t'ho diré primer que ningú (Tísner, 1945, 116)

Abans d'aquest canvi la informació estava a l'abast de tots els integrants de les milícies, i les decisions es prenen en grup. Un cop la milícia s'ha convertit en exèrcit, la informació és reservada i es transmet en forma d'ordres seguint el conducte reglamentari, com a qualsevol altre exèrcit fonamentat en la disciplina i no en el voluntarisme. Aquest canvi permeté la incorporació de soldats de lleva obligatòria a l'exèrcit ja que amb el funcionament pràcticament assembleari de les milícies els soldats obligats a incorporar-se a files haguessin diluït l'esperit combatent dels voluntaris. És evident que les motivacions per lluitar al front són molt diferents segons si el combatent és voluntari o es troba lluitant de manera forçosa, ja que en aquest darrer cas cal la coerció per a què es mantingui en el seu lloc davant d'una situació perillosa.... El mateix Tísner explica en la nota introductòria a l'edició mexicana de *556 Brigada Mixta*, la primera, l'orgull que sentien els voluntaris per lluir en els seus uniformes la insígnia que els acreditava com a tals:

...I el nostre orgull era aquella V feta amb dues branques de llorer damunt la màniga esquerra, que simbolitzava la nostra qualitat de voluntaris..." (Tísner, 145, 5)

En aquest sentit la militarització anà acompanyada de canvis legals substancials que afectaven els combatents. El doble cas de Joan Sales és molt revelador de la magnitud d'aquests canvis. Abans de la militarització els integrants de la Columna Durruti decideixen en assemblea expulsar Sales sota el pretext de covardia, com ja hem dit. Un cop la militarització ja s'ha produït, Sales és oficial de l'Exèrcit de l'Est i un membre del Servei d'Intel·ligència Militar el va a buscar al front per a endur-se'l pres i sotmetre'l a un consell de guerra acusat de no haver delatat dos dels seus germans que, davant la crida a incorporar-se a files, deserten. A més d'ell, són detinguts també el seu pare i un altre germà, oficial de l'exèrcit com ell.

De la mateixa manera que Tísner, Calders també manifesta de manera clara i rotunda el seu antimilitarisme tot i que, paradoxalment, ambdós acaben vestint uniforme regular, tal i com s'ha afirmat abans. Ambdós escriptors, de manera coherent amb la seva adscripció política, comparteixen les tesis del PSUC contràries a la revolució anarquista. El partit es mostra, per motivacions tàctiques, i sotmès a les pressions de l'URSS, paradoxalment contrari a la revolució. La consigna és "Primer guanyar la guerra i després fer la revolució", just el contrari del que defensaven els anarquistes de la FAI, que consideraven que el triomf de la revolució suposaria la victòria a la guerra contra el feixisme.

Tísner i Calders no provenien de les capes més baixes de la classe treballadora sinó que més aviat se'ls podria definir com a menestrals, de manera que no eren les seves condicions de vida precàries allò que els conduí a la seva militància. Tísner afirma en les seves memòries el següent:

Jo mai no havia estat ni obrer ni camperol i, això no obstant, el Bloc m'atreia. M'interessava el marxisme o, per dir-ho amb sinceritat, els pocs aspectes de la doctrina que comprenia (Tísner, 1989, 29)

A més, tant el BOC com el PSUC tenien un fort component ideològic nacionalista tot i que la creixent influència del Partit Comunista d'Espanya (PCE) sobre el PSUC durant la guerra amenaçava amb diluir-lo. Calders i Tísner compartien aquesta ideologia nacionalista, una de les principals motivacions que els conduí al front.

Sales també comparteix amb tots dos escriptors la ideologia nacionalista, tot i que abans de la guerra estigué vinculat al Partit Comunista Català, absolutament minoritari. Des d'aquesta posició ideològica derivà cap a un nacionalisme català extrem i imperialista. Sales lamenta l'ocasió perduda per la Generalitat en no haver-se annexat l'Aragó durant el període en el qual gaudia d'altres cotes d'autonomia política i les forces catalanes dominaven aquell

territori. Critica durament també la Generalitat per no haver esmerçat més esforços en el desembarcament a Mallorca per alliberar-la dels sollevats que acabà en fracàs. De tota manera no arriba a militar en cap partit, però es troba proper a Palestra²⁰, i a Estat Català.

Sales es declara de manera clara com antirevolucionari i és molt crític amb el govern de la Generalitat, amb Esquerra Republicana i amb el president Companys, a qui considera responsable de no controlar la situació de violència i caos en què es troba immersa Catalunya al començament de la guerra (Pagès, 1997, 50): “Sí: el govern autònom ha tingut enormes culpes, de negligència, de feblesa, d'ingenuïtat” (Sales, 1976, 25)

La persecució anticlerical, la violència contra els conservadors i contra els burgesos, provoca, al seu parer, que moltes persones abandonin el suport a la causa de la defensa del règim democràtic que representen la Generalitat i la República, tal i com expressa en una carta a Mercè Figueras, del 27 de juliol de 1936:

“Ara haurem d'anar tots amb en Companys” digué el meu oncle, que sempre havia estat de la Lliga com tota la família; i tots hi havien estat d'acord. El mateix venia a dir en substància l'editorial de la *Veu de Catalunya* apareguda l'endemà al matí; suposo que la devíeu rebre al sanatori. Segons els rumors que corrien, Companys i Cambó haurien tingut unes entrevistes secretes per parlar de constituir una nova Solidaritat Catalana ¿qui es podia esperar aquest desbordament anàrquic? El meu oncle i el seu sogre van ser assassinats als afores i si els seus fills no han corregut la mateixa sort és perquè ara són a França; si els meus cosins es passessin a l'altre banda ¿tindria res d'incomprensible després d'haver vist com els anarquistes s'enduien el seu pare i el seu avi per assassinar-los? (Sales, 1976, 19)

Aquests fets provoquen l'exili de moltes persones o, el que és pitjor, la defecció i la incorporació al bàndol enemic. Sales afirma que moltes de les persones

---

²⁰ Organització Nacional de la Joventut Catalana. D'inspiració nacionalista, no participava

perseguides haguessin recolzat la Generalitat de manera natural, com a govern legítim del seu país. D'aquesta manera la guerra hagués tingut un caràcter clar de defensa de la nació catalana, en lloc de ser una guerra civil, en la que els catalans van enfrontar-se entre ells des d'un o altre bàndol. Sales, des de posicions francament racistes, atribueix la violència als immigrants, els principals integrants de la FAI segons una opinió bastant estesa en aquells moments (Pagès, 1997, 65). La següent cita extreta d'una carta a Mercè Figueres, del 2 d'agost de 1936, posa de manifest de manera clara la posició de Sales en relació a tots aquests fets:

Però si ens anéssim tots ¿qui quedaria a Catalunya? Passar-se a l'altra banda és un error descomunal; són precisament ells que han provocat la tragèdia. I si aquí tenim la FAI, allà tenen la Falange; qui sap si en el fons totes dues coses no en són sinó una i que els qui més hi toquen són els qui parlen de "failangistes" sense distincions. Resulta fins i tot que la bandera negra i vermella de la FAI és també la de la Falange; moltes coses que es proposen aquests vénen a ser també les mateixes que volen aquells. La "dialéctica de los puños y las pistolas" de José Antonio ¿no ve a ser la "acción directa" tan predicada pels anarquistes? L'odi a la democràcia i a les eleccions els són comuns [...]; l'aversion a Catalunya també (Sales, 1975, 23)

La situació de Marià Manent és bastant més compromesa que la de Sales, Calders i Tísner. Manent és un catalanista, conservador i profundament catòlic, i políticament és proper a la Lliga. Per tant, no es trobava lliure del perill que representaven els militants de la FAI. Malgrat tot, com ja s'ha afirmat, ni fugí del país ni, encara menys, es passa al bàndol dels sollevats.

Cal reconèixer-li d'una banda el valor que suposa quedar-se a la rereguarda republicana tot i els riscos evidents que això comportava. De l'altra, l'haver-se mantingut fidel a les institucions catalanes i, en definitiva, al seu país.

---

directament del joc polític tot i que era una de les múltiples organitzacions catalanistes.

5. LA INFLUÈNCIA DE LA VIOLÈNCIA EN LA REREGUARDA SOBRE L'ACTITUD DELS ESCRIPTORS

L'alçament de les tropes rebels a Barcelona, i el seu ràpid sufocament, el 19 de juliol, actua com a detonant d'una situació revolucionària controlada, sobretot, per sectors anarquistes i anarcosindicalistes (FAI, CNT). No obstant això, aquests sectors ja havien protagonitzat episodis anteriors de violència durant el període de normalitat institucional posterior a les eleccions de febrer de 1936. Aquestes eleccions suposaren la victòria de les forces d'esquerra, a les quals aquests sectors, de tradició abstencionista activa i oposats frontalment al parlamentarisme, havien recomanat el vot, per bé que tímidament i, sobretot, per evitar una altra victòria dels partits polítics de dreta.

Un d'aquests episodis de violència anterior al 18 de juliol i, per tant, difícilment imputable a la situació de tensió causada pel cop d'estat dels rebels, és l'assassinat, el 28 d'abril de 1936, dels germans Badia, dirigents d'Estat Català, a mans de pistolers del Sindicat de Transports de la CNT. Només dos periodistes van atrevir-se a informar, l'endemà mateix, de la possible autoria de l'atemptat per part de membres de la FAI-CNT. Un d'ells fou Josep Maria Planes i Martí, a *La Publicitat* i l'altre Avel·lí Artís-Gener, a *La Rambla*. Tísner, no cal dir-ho, es mostra absolutament contrari a l'atemptat i a les accions violentes dels sectors anarquistes. A més, la publicació de la notícia li suposa haver d'estar permanentment escortat per la policia, ja que rep diverses amenaces de mort i fins i tot és segrestat per un grup anarquista, per bé que, a diferència d'en Josep M. Planes que sí que fou assassinat com a represàlia, conservà la vida. El fragment que segueix s'ha extret de *Viure i Veure* (1990) i explicita la postura de Tísner davant la violència anarquista:

Aquell article meu havia fet un considerable renou: jo hi afirmava, sense embuts i amb l'audàcia dels vint-i-quatre anys acabats d'estrenar, que l'atemptat duia el clar

i inconfussible segell de la FAI, que havia estat acordat en una reunió efectuada al Sindicat de Transports (Tísner, 1990, 40)

Un cop sufocat l'alçament a Catalunya, el control de la situació no l'assumí el govern de la Generalitat, sinó els actors revolucionaris. El govern, sigui per ineptitud o sigui per evitar mals majors i més vessament de sang, es mostrà incapaç de garantir l'ordre públic, tal i com era la seva obligació institucional. El control real passà a mans dels sectors anarquistes, que disposaven d'armes aconseguides en l'assalt a diferents instal·lacions militars a partir del 19 de juliol. En la nova situació, el que abans eren actes aïllats de violència, no per això menys greus, es convertí en una pràctica habitual. Moltes persones que no havien comès cap crim ni delictes foren detingudes de manera il·legal i assassinades com a conseqüència de la seva ideologia: burgesos, conservadors, catòlics. Fins i tot la persecució anticlerical provocà que les pràctiques religioses, des de les misses fins els bateigs, o els casaments, s'haguessin de celebrar de manera clandestina, tal i com narra Sales a *Incerta Glòria*:

Em vaig trobar, de la manera més inesperada, en una missa clandestina.[...] I la vaig seguir fins a les golfes d'aquella casa. Jo no m'hi havia fixat: era diumenge. No tenia cap idea d'on em duia: vam trobar en una de les golfes una dotzena de persones o no gaire més, quasi tot dones. Ens asfixiàvem de calor, perquè aquella golfa és molt baixa de sostre i immediatament sota terrat. [...] Feien servir d'altar una calaixera atrotinada i coixa posada damunt d'una petita tarima (Sales, 1999, 160)

i també a *Incerta Glòria*:

I vet aquí que un diumenge [...] la viuda em digué que no hi hauria missa, que no n'hi hauria més perquè el vell havia desaparegut. No sabem ni tan sols el seu nom; no n'hem tingut més notícies (Sales, 1999, 161)

A més, les delacions per motius personals (revenges, enveges, etc.) també es convertiren en una pràctica massa habitual. En definitiva, es creà un estat de caos, i d'alta inseguretat, no ja jurídica, sinó bàsicament personal. Ningú no es podia sentir tranquil i lliure de perill, ja que una simple delació d'un veí era motiu suficient per ser assassinat acusat de feixista.

Aquesta situació provocà el rebuig dels sectors polítics més diversos, des dels comunistes fins els nacionalistes, i no cal dir els conservadors, segurament els més perjudicats per la situació. D'altra banda, el govern de la Generalitat fou criticat durament per no poder assumir el control de l'ordre públic. Sales, en una nota afegida el 1948 a una carta del 12 de novembre de 1936 a Mercè Figueres, explica com els alumnes de l'Escola de Guerra, que en aquell moment eren uns mil cinc-cents entre els quals s'hi comptava ell, van discutir la possibilitat de fer "...un cop de força a Barcelona per posar la FAI a rotllo i restablir l'ordre a la rereguarda..." (Sales, 1975,76). Finalment, però, en adonar-se que la iniciativa estava destinada al fracàs, i davant la por que la FAI usés en benefici propi l'intent d'anul·lar la seva hegemonia, presentant la temptativa com a feixista, van desistir del pla. Sembla que aquesta iniciativa no fou l'única que es plantejà, ja que alguns militars catalans fidels a la legitimitat democràtica van proposar el president de la Generalitat decretar l'estat de guerra – el qual, sorprenentment, no estava declarat – encara que aquest s'hi oposà. Malgrat tot, el govern català procurà salconduits a moltes persones perseguides o amenaçades que salvaren la vida en fugir del país, tot i que moltes d'elles van passar a la zona controlada pels rebels i es van posar al seu servei.

Els escriptors analitzats, Calders, Tísner, Sales i Manent, manifesten d'una manera o altra el seu desacord amb la situació de descontrol després de la derrota de la sublevació a Catalunya, ja que la persecució per raons polític-ideològiques i la suspensió *de facto* del règim democràtic provoca que molts catalans conservadors i catòlics assumeixin posicions contràries a la

Generalitat, bé en identificar-la directament, o en assimilar-la amb la revolta anarquista, bé en constatar que no és capaç de garantir la seva seguretat. Sales, especialment, té la convicció que aquests sectors haguessin pogut donar ple suport al règim democràtic contra els sublevats, en una lluita de tot un poble, malgrat les diferències ideològiques, contra el feixisme. Per contra, no només això no es produeix sinó que es produeixen força defeccions que alimenten els rebels.

Manent, que és un d'aquests catalans conservadors i catòlics, el 27 de gener de 1937 anota en el seu diari:

Ahir vaig parlar amb un amic meu, home intel·ligent i objectiu, que tampoc no creu possible una solució intermèdia entre dictadura roja i dictadura blanca. En això, ell i jo dissentim de Mr. Eden i de Mr. Neville Chamberlain. Diu que ell va viure els primers dies de la Revolució. Anava com a xofer del seu cotxe, que oferí a la Creu Roja. Va veure l'indret on van caure els primers assassinats de la Rabassada, entre ells vuit jesuïtes... (Manent, 1975, 22)

Tot i el punt de vista sobre la impossibilitat d'un terme mig entre la dictadura feixista i la d'esquerres Manent no fugí del país, per bé que es refugia a Viladrau, en un entorn més segur que Barcelona per a una persona que podria ser fàcilment objecte de la persecució dels revolucionaris.

El període revolucionari arribarà a la seva fi amb els "fets de maig" de 1937. Les forces de la Generalitat, recolzades pel govern republicà, juntament amb la UGT i el PSUC, s'enfrontaran als carrers de Barcelona amb la FAI-CNT i el POUM. El detonant serà l'intent d'ocupació de l'edifici de la Telefònica, en mans dels anarquistes. Els enfrontaments acabaran amb la derrota dels revolucionaris, i les forces institucionals assumiran el control de l'ordre públic, sempre d'una manera relativa tenint en compte que es vivia en plena situació bèl·lica.

Els “fets de maig” però, es perceben per molta gent com un enfrontament pel poder però que malgasta esforços i recursos que s'haguessin hagut de destinar al front, i no a la rereguarda. Així ho recull Sales en una carta adreçada a Màrius Torres “... Hi ha hagut un nombre de baixes que, al servei d'una lluita més elevada, potser hauria bastat per prendre Osca...” (Sales, 1976, 188).

La resolució dels enfrontaments facilita la creació, finalment, d'un exèrcit regular, que ha de garantir el sosteniment continuat de l'esforç de guerra al front. De tota manera, no es dissolen les columnes formades per milicians, sinó que s'aprofiten aquestes per crear les unitats del futur exèrcit. Això provoca que els soldats que són cridats a files s'incorporin en unitats formades per voluntaris que comparteixen una mateixa adscripció política, mentre que els qui acaben d'arribar poden tenir-ne un altra.

De tota manera, la creació de l'exèrcit regular no servirà per inclinar la balança en favor de la República i la Generalitat, entre altres coses perquè les teories militars en què s'inspira el nou exèrcit, així com el disseny de les seves accions es fonamenta en una visió de la planificació militar hereva d'una tradició que tindrà el màxim desenvolupament en els camps de batalla de la Primera Guerra Mundial. Simplificant, es tractava de mantenir les posicions guanyades costés el que costés. Per contra, l'exèrcit comandat pel general Franco, i assessorat per militars alemanys, aplicarà, entre d'altres, la nova tàctica de la “guerra llampec”. Després serà usada a bastament per l'exèrcit nazi amb força èxit en la Segona Guerra Mundial. L'exèrcit regular arriba, doncs, tard. No aconsegueix la victòria contra el feixisme però sí que perllonga la resistència contra els rebels, amb l'objectiu d'enllaçar la guerra amb l'enfrontament europeu que es preveu, de manera que els estats democràtics, en enfrontar-se a Alemanya i Itàlia, ho facin també amb els sublevats espanyols i donin suport, per tant, a la República.

L'actitud de quatre escriptors catalans davant la Guerra civil (1936-1939).
Joan Sales, Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener i Marià Manent.

Sergi Font

La derrota republicana, però, s'avança uns mesos a l'inici de la Segona Guerra Mundial i aquesta sortida esdevé impossible.

6. CONCLUSIONS

Els quatre escriptors analitzats, com bona part dels intel·lectuals catalans, tot i les diferències político-ideològiques que els separen, entenen la guerra com un enfrontament entre la barbàrie encarnada pel feixisme i la defensa de la cultura, entesa en un sentit ampli, i dels valors democràtics (Campillo, 1981, 11). En la mateixa línia, hi ha un gran afany del govern català per defensar el país no només amb les armes, sinó també amb la normalitat cultural. I això no vol dir usar els escriptors per a la propaganda, sinó que va molt més enllà (Campillo, 1981, 10). Es considera cabdal mantenir, o fins i tot incrementar, l'activitat cultural del país com una arma més contra el feixisme. Quan Barcelona és a punt de caure en mans dels sollevats l'activitat literària segueix en marxa. Al mateix Manent li encomanen, el gener del 39, unes divagacions sobre la funció dels grups i cenacles literaris, un assumpte bastant allunyat de la temàtica de guerra. I li pagaran cinc-centes pessetes de l'època per vint quartilles, com ell mateix diu "...el treball més ben retribuït de tots els que he escrit fins ara..." (Manent, 1976, 233).

Al front, l'activitat cultural pren una importància que es pot qualificar gairebé d'insòlita, ja que no és precisament un dels llocs on s'acostuma a donar rellevància a aquest tipus d'activitats. Els "Serveis de Cultura al Front" editen revistes per als soldats en les quals ells mateixos hi col·laboren, fins i tot un bibliobús circula pels fronts on hi ha un soldat català, i la Institució de les Lletres Catalanes (ILC) encomana a diferents escriptors que escriguin novel·les de guerra, entre ells al mateix Calders: *Unitats de Xoc* és resultat d'un encàrrec de la ILC. Així mateix, el lema de la Fira del Llibre de 1937 és "Cada ciutadà un llibre per als germans del front".

Més enllà de les diferents adscripcions polítiques dels quatre escriptors, i segons es desprèn de les obres analitzades, hi ha un aspecte comú que els

uneix. Aquest és la defensa, tant amb les armes a la mà, com mitjançant l'activitat cultural a la rereguarda, del seu país, Catalunya, i de les llibertats. Hi ha una percepció clara de l'amenaça que representen les forces alçades en armes contra els governs legítims de la República i de la Generalitat. Campillo ho expressa en l'estudi introductori a *Unitats de Xoc* (1938):

Qüestionada, doncs, la possibilitat de conservar els valors que sustenten una vida civil amb garanties, res no permet de pensar que ningú pugui reclamar-la i, alhora, sostreure'es a la responsabilitat col·lectiva; entre d'altres coses perquè només la defensa de les llibertats col·lectives podrà salvaguardar les llibertats individuals i, amb elles, els valors més dignes de preservació d'aquell món "reduït i amable", en alguns aspectes definitivament perdut. [...]

Així, la tensió entre esperit civil i activitat bèl·lica es resol a través de la, diguem-ne, categoria imperativa: la gent de pau fa la guerra quan aquesta és l'única manera de conservar el dret a viure amb dignitat. (Campillo, 1990, 20)

La victòria dels sublevats representaria no només la implantació d'una dictadura, fonamentada en una visió antiliberal i fortament tradicional, sinó la imposició d'una idea imperial d'Espanya, uniformitzadora i amb un autèntic odi a la diferència. Si guanyaven els feixistes, el seu corró aplanaria tot allò que se sortís de lloc. Tota la represa en el terreny cultural, polític i nacional, que s'havia produït a Catalunya durant la dècada dels trenta estava en perill, així com la mateixa existència de Catalunya com a nació (Guillamon, 2005, 4)²¹.

Aquest fets condueixen Calders, Tísner i Sales a participar a la guerra com a voluntaris, i a Manent a romandre al país, continuant la seva activitat literària dins una normalitat relativa. Malgrat l'acusat antimilitarisme que professen, tant Calders com Tísner s'impliquen en la defensa activa del país, vestint un uniforme quan creuen que cal fer-ho. De tota manera, tots dos saben distingir perfectament entre els militars que s'han alçat en armes i aquells de qui es

---

²¹ **Guillamon, Julià.** (2005). "Eppur si muove...". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 9 de març de 2005, p. 4

valen per imposar els seus somnis rancis i imperials. Així ho recull el mateix Tísner a les seves memòries:

No tinc cap mena de dubte respecte a la baixa estofa dels militars sollevats i hom els pot incloure tots, amb la consciència ben tranquil·la, en tres o quatre adjectius qualificatius. Mai tampoc, en la meua òptica personal [...] no ha estat cap garantia la condició d'espanyols. És evident que això no m'autoritza pas a generalitzar i a enganxar una etiqueta a l'esquena d'aquells pobres minyons condemnats a mort sense que ho sabessin [...] De l'única cosa que condemno i blasmo se'n diu guerra; les altres no són sinó conseqüències o fets residuals... (Tísner, 1989, 432)

Sales, coherent amb la seva ideologia fortament nacionalista i combatent (Pla, 2005, 2) sí que és militarista. Creu que un poble sense exèrcit està condemnat a ser atacat i vençut pels seus veïns, i per això plany amargament la desaparició de l'Exèrcit de Catalunya, i la integració de les seves unitats en l'Exèrcit de l'Est de la República. Aquesta idea es recull en un dels punts programàtics de *Quaderns de l'exili*, la revista fundada i dirigida per Sales i Lluís Ferran de Pol, a l'exili mexicà: "És imprescindible un exèrcit català amb mitjans propis"²².

Finalment, els escriptors analitzats deploren profundament els actes de violència a la rereguarda, i ho fan per diferents motius. Per començar, el lloc de les armes en una situació de guerra és al front, i no a la rereguarda. No té sentit que al camp de batalla escassegin els fusells i les municions i mentrestant, a Barcelona, els membres dels partits i sindicats es passegin fortament armats Rambla amunt i Rambla avall. A més, els actes de violència a la rereguarda, desmoralitzen els combatents del front, que veuen com allò que estan defensant, la llibertat, es troba en perill no només per l'atac dels sublevats sinó també com a conseqüència de la lluita entre diferents bàndols que en res no contribueix a la victòria. Al contrari, es malgasten recursos, combatents i

---

²² **Manent, Albert.** (1976). *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.

esforços, del tot necessaris al front, per assolir situacions hegemòniques que accentuen la divisió, quan el que cal és precisament el contrari, unitat.

Potser, però, l'efecte més indesitjat de la violència a la rereguarda per part dels escriptors analitzats, és el rebuig que aquesta provoca en bona part de sectors socials que no participen de les ideologies ni de les adscripcions polítiques revolucionàries, i ni tan sols són d'esquerres. Liberals, burgesos, conservadors, catòlics, etc., tots són empesos a abraçar la causa dels rebels en ser perseguits pels sectors revolucionaris. Sales, sobretot, es lamenta de la situació provocada amb tots aquests sectors com a conseqüència de la seva persecució. Això impedirà que tot el poble català, d'esquerres o de dretes, catòlic o no, s'uneixi amb l'únic afany d'impedir la victòria del feixisme, i com a conseqüència d'aquesta, la submissió de Catalunya a un règim que la nega en la seva condició

Sí, era la pau. Després d'un temps tan llarg, tan feixuc, era la pau, a la fi. L'assaboríem en la ciutat retrobada, nocturna, quan ja no li calia abrigar-se amb tenebres per por dels avions; assaboríem la pau gairebé en abstracte, l'esvaïment de la violència i de l'horror de la guerra, una pau com deslligada de les seves circumstàncies històriques... Però, en el fons, tenia un gust ben amarg; cor endins hi havia una altra mena de fosca. (Manent, 1976, 246)

ANNEXOS

7. ELS AUTORS

Artís-Gener, Avel·lí (pseud. Tísner) (Barcelona, 1912-2000) ²³

Narrador, periodista, ninotaire, escenògraf i pintor. Es formà com a escenògraf i dibuixant, tot i que ben aviat s'interessà pel periodisme. Treballà de redactor en el setmanari *Bandera* i periòdics com *L'opinió*, *La Rambla* i *La Publicitat*, sovint sota el nom de Tísner. Signava amb el mateix pseudònim les caricatures satíriques de *L'Esquella de la Torratxa*, *La Campana de Gràcia* i *El Be Negre*. Quan va esclatar la guerra civil s'allistà com a voluntari a l'exèrcit republicà i, en acabar, fou empresonat a França des d'on emigrà amb la seva família a Mèxic. Va viure en aquest país vint-i-sis anys, durant els quals treballà com a dibuixant, publicista, pintor i escenògraf. Alhora, les seves publicacions periòdiques i altres activitats que promogué exerciren un fort impuls en la divulgació de la cultura catalana. L'any 1965 tornà a Barcelona i aviat s'integrà en la vida cultural i política. Com a periodista i caricaturista treballà per a *Tele-Exprés*, *Tele-Estel*, *El Noticiero*, i l'*Avui*; va col·laborar en les campanyes de normalització lingüística del català i en congressos i associacions de llengua catalana; contribuí a la literatura juvenil i féu de traductor. Per aquesta dedicació ha rebut premis com el Jaume I (1986) o el Premi d'Honor de les Lletres catalanes (1997). La seva producció literària es caracteritza per ser molt variada i per la recerca constant de noves formes i tècniques. La primera obra, *566 Brigada Mixta* (Mèxic, 1945) és una crònica novel·lada autobiogràfica sobre la guerra civil, narrada des del punt de vista d'un soldat anònim que ens explica la vida diària al front. La seva vàlua resideix a saber oferir just després de la guerra una visió desdramatitzada del conflicte gràcies a la ironia i a les pinzellades d'humor. Constatem un pas del testimoniatge cap a la ficció en *Les dues funcions del circ* (1966) que narra l'experiència de dos germans que per atzar arriben a la Martinica. La temàtica és recurrent en la literatura de l'exili: el

poder devorador del tròpic que aniquila l'individu i el conflicte producte de l'encontre de dues cultures. La tècnica narrativa, en canvi, és innovadora perquè ens ofereix diferents nivells narratius i perspectives que ens mostren el relativisme de la vida i ens fan indecible la ficció de la realitat. Aquesta complexa estructura es veu enriquida per tècniques objectivistes i l'ús d'un llenguatge viu i de ritme ràpid. La següent novel·la és *Paraules d'Opòton el Vell* (1968), que a través d'una irònica subversió de la crònica històrica sobre la "conquesta" ens proposa un discurs relativista i una crítica a l'imperialisme. En una altra direcció trobem *Prohibida l'evasió* (1969), una novel·la filosòfica amb una clara influència de l'existencialisme i del *nouveau roman* i que, com el mateix autor descriu, és un cant en contra de la incomunicació. Utilitza tècniques cinematogràfiques per tal de descriure la vida d'uns joves europeus en una realitat degradant de la qual no poden fugir perquè hi ha una càmera, la consciència col·lectiva, que els controla. Si aquesta ha estat considerada una de les seves obres més cosmopolites i profundes, la novel·la més compromesa políticament és *L'Enquesta del Canal 4* (1973) en la qual s'evidencia l'oposició i la crítica al règim franquista. Es tracta d'una al·legoria política a partir de la creació d'un microcosmos que representa la nostra societat: un canal de televisió organitzat jeràrquicament que ho regula i controla tot. Aquest argument ens arriba a través d'un llenguatge molt ric i d'una estructura complexa que requereix un lector hàbil capaç de reconstruir el text ple d'elisions i jocs cal·ligramàtics. Uns anys més tard, es publica la novel·la *Els gossos d'Acteó* (1983), una crítica a una societat vella corrupta que es mou per l'afany dels diners i que només pot salvar-se gràcies als joves. La darrera gran obra significativa són els quatre volums de memòries, *Viure i veure* en els quals l'autor analitza la seva vida i el període històric que ha viscut, posant èmfasi especial en la guerra civil. Com la resta de la seva obra, és una important contribució literària i testimonial a la literatura i societat catalanes.

---

²³ **Bou, Enric** (dir). (2000) *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Ed. 62.

Calders, Pere (Barcelona, 1912-1994) ²⁴

Narrador. Fill del comediògraf Vicenç Caldés i Arús, va ser educat en un ambient familiar marcadament catalanista, reforçat pels seus estudis a l'Escola Mossèn Cinto, sota la direcció del seu mestre, Josep Parunella. Aquesta doble influència li va estimular l'interès per la literatura i va conformar-li un fort sentit de l'exigència formal en l'ús dels recursos expressius. Als disset anys va ingressar a l'Escola de Belles Arts, on va estudiar disseny gràfic. Tot i que la seva formació artística i literària va estar marcada pels models noucentistes, i molt especialment per la figura de Josep Carner, es va sentir atret per propostes molt més iconoclastes, com les que representaven Joan Oliver i Francesc Trabal, des del grup de Sabadell. La seva introducció en el món literari va venir de la mà de Josep Janés i Olivé, que va ser qui el va incorporar a la redacció del *Diari Mercantil*, on va publicar una sèrie d'articles de crítica d'art i uns altres de tall humorístic, i qui li va publicar, a les pàgines del diari *Avui*, el seu primer conte, "Història de fantasmes o el capil·lar "Estrella"" (1933), i li va editar els seus dos primers llibres, el recull de contes *El primer arlequí* (1936) i la novel·la *La Glòria del doctor Larén* (1936). En aquests dos primers títols ja hi trobem els elements essencials del seu peculiar univers narratiu: el joc intencionadament inversemblant entre la quotidianitat i els elements mítics, màgics o sobrenaturals, la deformació humorística dels comportaments convencionals i una reflexió irònica sobre la percepció de la realitat i sobre els mecanismes a partir de la qual ens la representem. Durant els primers anys de la guerra, i per encàrrec de la Cèl·lula de Dibuixants del PSUC, va dirigir, juntament amb el seu amic Avel·lí Artís-Gener, "Tísner", la revista humorística *L'Esquella de la Torratxa*, clarament decantada cap al propagandisme polític. Al setembre de 1937 es va allistar com a voluntari al Cos de Carrabiners de la República i va ser traslladat al front de Terol. Fruit d'aquesta experiència, va publicar *Unitats de xoc* (1938), una crònica de les seves vivències com a soldat on, al costat de les facetes més cruels de la

---

²⁴ **Bou, Enric** (dir). (2000) *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Ed. 62.

guerra, retrata el vessant quotidià de la vida al front, amb pinzellades de nostàlgia barrejades amb gotes d'humor. Abans del final de la guerra encara va escriure dues novel·les més: *Gaeli i l'home déu* (1938), finalista del premi Creixells, i *La Cèl·lula*, obra inèdita i que es dona per definitivament perduda. En acabar la guerra va iniciar el periple de l'exili: primer al camp de refugiats de Prats de Molló; després, juntament amb altres intel·lectuals, al castell de Roissy-en-Brie i, finalment, a Mèxic, on va viure durant vint-i-tres anys. Allà es va casar en segones noces amb Rosa Artís, germana del seu amic Tísner, i va emprendre, sense gaire èxit, diverses aventures empresarials. Tot i les dificultats pròpies d'aquells anys, Calders va mantenir una notable activitat literària. La seva firma apareix a la majoria de publicacions catalanes a l'exili (*La Revista de Catalunya, Quaderns de l'exili, Pont Blau, La Nostra Revista, Fascicles Literaris*, etc.). El 1945 va guanyar el premi Víctor Català amb *Cròniques de la veritat oculta* (1955). La publicació d'aquesta obra suposà la redescoberta de Calders en el migrat panorama literari català de l'època, i va tenir continuïtat en títols com *Gent de l'alta vall* (1957) i *Ronda naval sota la boira* (1966), la seva obra més ambiciosa. Dels vint-i-tres anys d'exili, en deixen constància literària una novel·la, *L'ombra de l'atzavara* (1964), i una novel·la curta que, juntament amb les narracions ambientades a Mèxic incloses a *Gent de l'alta vall*, va donar lloc a *Aquí descansa Nevares i altres narracions mexicanes* (1980), una aproximació al món insòlit de l'indi mexicà. La popularització de l'obra de Calders no va arribar, tanmateix, fins a finals dels setanta, arran de l'estrena d'*Antaviana* i de la publicació d'*Invasió subtil i altres contes* (1979). A partir d'aquell moment el reconeixement a la seva obra es va materialitzar en diversos premis, com el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, i en reedicions, traduccions i adaptacions cinematogràfiques i televisives de les seves narracions. La seva obra es completa amb altres títols com *Tot s'aprofita* (1983), *De teves a meves* (1984), *Un estrany al jardí*, (1985) i *L'honor a la deriva* (1995), a més de dos reculls d'articles periodístics: *El desordre públic* (1985) i *Mesures, alarmes i prodigis* (1994). Pòstumament s'edità *Cartes d'amor* (1996).

Manent, Marià (Barcelona, 1898-1988) ²⁵

Poeta, prosista, crític literari i traductor. Els seus primers llibres de versos – *La branca* (1918) i *La collita en la boira* (1920)- solen ser qualificats de postnoucentistes, tant pel deler de perfecció formal com per la seva relació amb Josep Carner, que li féu inicialment de mestre (al costat de Ruyra, i després de Xènius) i li oferí les primeres feines com a traductor per a l'Editorial Catalana. Els llibres següents, molt més espaiats en el temps – *L'ombra i altres poemes* és de 1931 i *La ciutat del temps* de 1961- s'alternen amb dos volums d'"Interpretacions de poesia xinesa" que hom pot considerar obra original: *L'aire daurat* (1928) i *Com un núvol lleuger* (1967). La seva poesia va ser aplegada per primer cop el 1956 a *Obra poètica* (Selecta), amb pròleg de J. Bofill i Ferro, i més tard a *Poesia completa* (Columna, 1986 i 1989), on –lleugerament ampliada- no ocupa gaire més d'un centenar de pàgines. Això ha fet que durant anys es digués que es tractava d'una obra "menor". Així, l'escassetat i la brevetat dels poemes i la discreció del seu to (sumada a la de la persona que els signava) semblava que dificultessin valorar-ne la capacitat suggestiva, l'elegància formal i el mestratge en la versificació. Però la tendència a l'evanescència sembla lògica en una poesia de tradició postsimbolista que s'abeura en la "capacitat negativa" de Keats, que comparteix la idea d'impersonalitat literària d'Eliot i que s'acosta fascinada al misteri, sempre a un pas del silenci. D'altra banda, al costat de l'aparició espaiada en el temps dels volums de poesia, l'obra de creació de Manent creixia en l'àmbit privat en una altra direcció: la del memorialisme. El 1948 n'oferia un primer tast públic a *Montseny, Zodíac d'un paisatge* (en edició de bibliòfil amb les anotacions més paisatgístiques del seu dietari de la guerra civil), i el 1968 apareixia *A flor d'oblit* subtítulat *Dietari dispers (1918-1996)*, complementat després pel volum complet dels anys de la guerra, *El vel de Maia* (1975), i finalment per *L'aroma d'arç. Dietari dispers (1919-1981)* (1982). El conjunt d'aquest projecte (en part romàs

---

²⁵ **Bou, Enric** (dir). (2000) *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Ed. 62.

inèdit per voluntat de l'autor) és avui un punt de referència de la prosa catalana del segle vint. De tota manera, les activitats literàries continuades i més públiques de Marià Manent foren com a crític i comentarista literari, per una banda, i com a traductor, per l'altra. De la primera, en són testimoni els reculls *Notes sobre literatura estrangera* (1934), *Poesia, llenguatge, forma* (1973), *Notícies d'art* (1981), *Llibres d'ara i d'antany* (1982) i *Rellegint* (1987) i *Crítica, personatges, confidències* (1999) (a més de *Cómo nace el poema y otros ensayos y notas*, 1962). Pel que fa a la traducció, el de Manent és un dels noms centrals de la tradició pròpia de traducció de poesia. Dels primerencs *Sonets i odes de John Keats* (1919) al *Vell país natal* de Wang Wei (1986, amb Dolors Folch) hi ha tota una vida de continuada dedicació a versionar (i de vegades reversionar) en català volums de Rupert Brooke, Shelley, Dylan Thomas, William Blake, Emily Dickinson, Archibald MacLeish o Coleridge, i tot d'altres poemes aplegats a *Versions de l'anglès* (1938), *Poesia anglesa i nord-americana* (1955) i *El gran vent i les hores* (1983). A més, cal esmentar les traduccions en prosa de Kipling, Chesterton, Andersen o Walter Pater. I el fet que durant la postguerra, per motius de subsistència, bona part d'aquesta feina tingué un paral·lel en castellà, amb excel·lents versions d'Emily Dickinson i Boris Pasternak i, sobretot, amb els tres volums antològics de *La poesía inglesa* (1945, 1947, i 1948, aplegats el 1958 per Josep Janés). Vista, doncs, en perspectiva l'obra de Marià Manent destaca per la seva organicitat (no en va l' *Antologia poètica* commemorativa editada per Proa el 1978 inclou tant les versions de poesia xinesa com diversos fragments de dietari) i per una magnitud considerable. De fet, Manent representa un exemple paradigmàtic d' *homme de lettres* a qui una vivíssima curiositat intel·lectual el féu mantenir-se sempre treballant i sempre a l'aguait del discurs crític i estètic europeu. I val a dir que, mirada amb ulls contemporanis, la seva tendència al fragment (contra el projecte), al palimpsest (contra l'originalitat) i a la lleugeresa (contra l'acumulació) esdevé cada vegada més interessant, més "moderna": La de Marià Manent és una biografia sense estridències (el 1971, al pròleg d' *El vel de Maïa* , es qualifica –no sense ironia– com un poeta urbà i petitburgès):

estudis de comerç, un càrrec en una entitat d'estalvis que abandona passats deu anys per desavinences amb la direcció i, a partir d'aquí, diverses feines relacionades sempre amb el món editorial (entre les quals la fundació d'una impremta –Atenas- que no reeixí) fins que als anys quaranta –després de passar la guerra civil refugiat amb la seva família en un mas del Montseny- entra a l'Editorial Juventud, de la qual acabarà esdevenint director literari. Però, com un baix continu, tot al llarg d'aquest temps anem trobant Manent associat a un grapat d'iniciatives literàries del país: el 1920 funda amb Jaume Bofill i Ferro, Josep Carner, Francesc Sitjà i Pineda, Carles Soldevila i Ramon Sunyer els Amics de la Poesia; anys més tard crea i dirigeix la *Revista de Poesia* (1925-27); dirigeix amb J.V. Foix, Tomàs Garcés, Carles Riba i Joan Teixidor els *Quaderns de Poesia* (1935-36); representa internacionalment diverses vegades al llarg dels anys trenta el Centre Català del PEN Club i, ja en la postguerra, reforçant la seva imatge d'home pont i de diàleg (entre generacions, entre estètiques, entre literatures), serà un dels protagonistes dels congressos de Segòvia amb escriptors castellans (1952 i 1953) i participarà, el 1962, a la trobada del Moviment Europeu que el règim franquista batejà com el “Contubernio de Munich”. L'any 1985 va rebre el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Sales, Joan (Barcelona, 1912-1983)²⁶

Traductor, poeta, novel·lista. Va estudiar la carrera de dret, però la guerra civil va canviar la seva trajectòria. Va ingressar a l'Escola de Guerra de la Generalitat, d'on va sortir amb el grau d'alferes. Poc abans del 1936 (casat i amb una filla) va conèixer el poeta Màrius Torres i hi va mantenir correspondència durant la guerra, que s'ha publicat amb el títol *Cartes a Màrius Torres* (1976), un volum molt interessant per conèixer aquestes dues figures i l'ambient conflictiu de la Catalunya d'aquells anys. Com a oficial d'infanteria, va servir en diversos fronts (especialment, el d'Aragó), i va acabar la guerra amb el

---

²⁶ **Bou, Enric** (dir). (2000) *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Ed. 62.

grau de major. S'exilià a França i s'escapà d'un camp de concentració a París, des d'on l'any 1939, va embarcar cap a la República Dominicana. Instal·lat posteriorment a Mèxic, va ser un dels fundadors de *Quaderns de l'Exili* (1943-1947) (reeditats en facsímil el 1982), i va col·laborar-hi amb el seu nom o sota diversos pseudònims. Publicà, per exemple, "Els òrsides" el 1945, contra Ors i la seva influència, que considerava nefasta per a Catalunya. L'article ha estat recollit, juntament amb *Conceptes i dites de Martí Rialp*, de Miquel Costa, l'any 1989. Sales va retornar a Barcelona i va publicar poc després els poemes que havia anat escrivint durant tots aquests anys, amb un títol prou significatiu del desencís que s'hi reflecteix i en una mateixa línia que a la novel·la: *Viatge d'un moribund* (1952), on notem l'empremta de Baudelaire, que considera el seu cinquè evangeli. A Mèxic, inicialment, i a Barcelona, després, va tenir cura de les successives edicions de les poesies de Màrius Torres, mort el 1942, incorporant nous apèndixs i amb una introducció ampliada a la quarta edició, extensa i penetrant. Va dirigir, també, l'edició de les obres del doctor Cardó, pensador catòlic exiliat de forta espiritualitat, un autor que el va marcar. Editor del Club dels Novel·listes des de 1956, que ha publicat, entre les més populars, les obres de Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga i la seva novel·la més important: *Incerta glòria* (1956). Posteriorment, per tal de donar cabuda a altres gèneres literaris, va crear El Pi de les Tres Branques. Va traduir i publicar diversos autors del corrent catòlic que potencià: Dostoievski, Kantsantzakis, Mauriac. Atret des de sempre pel *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell, en va fer una adaptació reduïda en català modernitzat (1954) i també una opereta heroicocòmica, *En Tirant lo Blanc a Grècia*, que va ser estrenada el 1958, però que no va poder ser publicada fins al 1972. Interessat pels contes i les rondalles catalanes, n'ha publicat diversos reculls (com ara *Contes d'ahir i d'avui*) i, defensor d'un català actual i col·loquial, va publicar i prologar, entre d'altres, *Lleures i converses d'un filòleg* (1971) de Joan Coromines.

8. LES OBRES

Incerta Glòria (1968)

Premi “Joanot Martorell” (1955), “Ramon Llull” (1969) i “Ciutat de Barcelona” (1970), *Incerta Glòria* és una novel·la d'una gran complexitat, tant pel que fa a la seva estructura com al seu procés de redacció, que es va allargar pràcticament fins a la mort de Sales.

El tema central d'*Incerta Glòria* és la Guerra Civil com a experiència decisiva, fonamental, en la vida dels personatges, i s'hi narra des del punt de vista dels vençuts. L'autor aborda la novel·la des d'una posició clarament nacionalista i catòlica, però no partidista, i es permet criticar durament tant als anarquistes, com als feixistes, o al govern de la Generalitat. Sales es compromet clarament amb el país, tal com ell l'entén, és clar, i amb la llibertat. Però això no ha d'induir a error, la novel·la no és propagandística, ni és un pamflet; en ella no s'hi trobaran postures maniqueïstes, al contrari, els personatges, i les seves vivències, són complexes i contradictoris. De fet, cal entendre el compromís de l'autor com una confluència entre allò individual i allò col·lectiu, una confluència entre vida i obra. I això és d'aplicació no només a aquesta novel·la sinó a tota la trajectòria vital de Sales.

El llenguatge d'*Incerta Glòria* és fresc i directe. L'objectiu de l'obra és arribar a un públic tan ampli com sigui possible i per això Sales es val d'una llengua col·loquial, que busca la naturalitat.

Tot i que Sales narra detalladament uns fets concrets que succeeixen a uns personatges en llocs i moments històrics determinats l'obra i, sobretot, els personatges transcendeixen el seu caràcter local i esdevenen clarament universals. Els personatges d'*Incerta Glòria* són complexos, busquen un sentit

a la seva existència en un entorn absolutament hostil i en un context històric dramàtic.

L'ús de la primera persona en el relat augmenta la sensació de versemblança i, per tant, reforça el caràcter testimonial de la novel·la, un element, aquest darrer, compartit per totes les obres analitzades.

Unitats de Xoc (1938)

Unitats de Xoc és un encàrrec de la Institució de les Lletres Catalanes i s'emmarca dins una col·lecció promoguda per la mateixa ILC al servei de la causa republicana, si bé la majoria de les novel·les encarregades, i de vegades fins i tot escrites, no van veure mai la llum. Tot i la intenció propagandística de la publicació d'*Unitats de Xoc*, Calders defuig la demagògia

Té un marcat caràcter testimonial, a mig camí entre la novel·la i el reportatge novel·lat. El que s'hi narra és l'experiència directa del propi Calders, en el relat no hi trobarem grans batalles ni episodis èpics, sinó que el que es reflecteix és el dia a dia d'un soldat, la seva quotidianitat: les peripècies d'un recluta fins que arriba al front i pren part en el combat. Això sí, aquestes són narrades des de la seva pròpia percepció, des del subjectivisme. Els personatges, doncs, es presenten desprovistos d'un caràcter heroic. Carles Riba, en el seu prefaci²⁷ a l'obra, la defineix de manera summament aclaridora:

“...el testimoni d'un home que sent el seu destí individual de sobte endut per esdeveniments que no li són commensurables, i ho accepta, amb l'única condició –però ho és tot!- de mantenir la plenitud humana en el seu nivell més alt i pur. Que sigui alhora, representativament, el testimoni de tants soldats nostres, ens assegura que, al costat de totes les menes de servitud que es vulgui, hi ha en l'entrada i l'esforç de Catalunya a la guerra, una lliure, una redemptora grandesa...” (Riba, 1983, 12)

---

²⁷ **Riba, Carles.** “Prefaci” a *Unitats de xoc*. Barcelona, Ed. 62, 1983.

Malgrat el fet que Calders sigui voluntari, que vesteixi un uniforme, *Unitats de Xoc* té un marcat caràcter antimilitarista. La guerra es reflecteix com quelcom penós, un preu molt alt que cal pagar per evitar que una determinada societat, un país, en definitiva, s'ensorri. Això sí, sempre amb dosis de l'humor i l'ironia presents en el conjunt de la seva obra.

556 Brigada Mixta (1945)

556 Brigada Mixta és una novel·la publicada per Tísner al seu exili de Mèxic. Si bé en la nota introductòria de la primera edició Tísner afirma que el relat el fa un combatent anònim que no és ell ni pertany a la Brigada Mixta a la qual ell pertanyia, aclareix però que el narrador:

“...molt sovint pensa com jo i a qui passen algunes coses que potser m’han passat a mi...” (Tísner, 1945, 5)

De fet, confrontant els fets narrats a *556 Brigada Mixta* amb els que apareixen a *Viure i Veure* es pot comprovar que les coincidències són moltíssimes. Això fa pensar que, de fet, *556 Brigada Mixta* és una obra autobiogràfica. Així, el caràcter testimonial de la narració, comú a les obres analitzades, es veu reforçat, ja que no només el que es narra és versemblant, sinó que és verídic.

556 Brigada Mixta aborda l'assumpte de la transformació de les milícies republicanes irregulars en un exèrcit regular, per bé que amb l'opinió contrària del narrador protagonista però no amb la seva oposició efectiva. La novel·la està escrita un cop la guerra ha acabat, i això permet a Tísner un distanciament, ni que sigui temporal, de la realitat que s'hi mostra. Ara bé, la implicació de l'autor en els fets que es narren és tan directa que difícilment sis anys poden proporcionar una distància emocional elevada. En tot cas, la redacció de la novel·la no té un caràcter d'immediatesa, i això permet a l'autor,

a diferència d'*Unitats de Xoc* de Pere Calders, donar-li un tractament més literari, que l'allunya de la crònica. No obstant això, la voluntat de donar a conèixer una certa realitat, de testimoniar-la, hi és ben present, sense abandonar però el to humorístic i irònic que esquitxa el relat i el desdramatitza.

***Viure i veure* (1990)**

Viure i veure són les memòries de Tísner, en quatre volums, tot i que els més relacionats amb el tema del treball són el primer i el segon, ja que en ells la Guerra Civil s'aborda de manera preferent.

Escrit amb un estil àgil i molt amè, Tísner repassa la seva vida tot i que no ho fa d'una manera estrictament cronològica, sinó guiat per l'associació d'idees. Narra les seves peripècies d'una manera tan distreta i divertida que, sovint, el lector pot arribar a tenir la impressió que més que d'unes memòries el que està llegint és una novel·la.

Com a totes les obres analitzades, el caràcter testimonial hi és ben present. Malgrat que abasta tota una vida, el període que comprèn la Guerra Civil -tres anys escassos- és el que té, amb diferència, una més gran importància. El tall que sofreix l'autor és veritablement profund. La guerra marca clarament un abans i un després en la vida de Tísner, paral·lela al conjunt del país. Tot i que a *Viure i veure* en Tísner presenta la seva trajectòria vital aquesta no pot destriar-se dels fets històrics en els quals es veu immersa i de la societat en què s'esdevenen.

D'altra banda, els canvis que s'havien produït en el país quan Tísner redacta les seves memòries (la fi de la dictadura i la instauració de la democràcia) i el temps transcorregut des de la fi de la Guerra Civil permeten a l'autor distanciar-se dels fets narrats, malgrat la seva implicació personal. Tísner no ha oblidat, ni molt menys, allò que ha passat, però ara en pot parlar més serenament i amb més fermesa alhora.

El vel de Maia (1975)

El vel de Maia. Dietari de la Guerra civil (1936-39) obtingué el Premi Josep Pla de 1974. L'obra és el dietari que Manent escriu entre gener de 1937 i febrer de 1939 mentre es refugia a un mas de Viladrau, fugint dels horrors de la guerra a Barcelona. És un llibre bellíssim, profundament líric, agradabilíssim de llegir (la prosa de Manent és magnífica). Sobten, però, els contrastos que apareixen en el dietari entre la realitat quotidiana de la guerra (bombardeigs llunyans, accions violentes de grups anarquistes, persecució anticlerical, etc.) i la pau que es respira al Montseny. Manent recull el pas de les estacions amb precisió d'ornitòleg. De fet les referències a la natura hi són constants: les aus (mallerengues, aloses, cucuts, puputs, merles, tórtors, etc.), l'oscil·lació tèrmica i climatològica i els canvis en el paisatge, etc. El dietari presenta dos móns aparentment oposats, el dels homes i la guerra, i el món de la naturalesa i l'harmonia. Manent hi té un peu en cadascun d'ells fins que al final, la pau tan ansiada es converteix simplement en l'absència d'enfrontament bèl·lic, i no en un estat de concòrdia.

El vel de Maia, el títol del dietari fa referència a la il·lusió que es sobreposa a la realitat de la guerra, l'estat de naturalesa del Montseny. Com diu el mateix Manent en el pròleg del dietari:

“...El sègol adormit, les ovelles daurades pel sol de la tarda, l'aigua clara sota els pollancs o el flauteig del cucut en els velles rouredes eren, ben mirat, com una sorneguera il·lusió, com aquell vel de *Maia* dels seguidors del brahmanisme: l'enganyosa irrealitat d'un Univers fet d'aparences, d'un “torrent de movedisses” quimeres [...] La irisació del vel s'esvaí, diria que per sempre, en els darrers dies...”
(Manent, 1975, 12)

Cartes a Màrius Torres (1976)

El volum recull el conjunt de cartes que Sales adreça a Màrius Torres i a Mercè Figueres durant el transcurs de la Guerra Civil. De fet, la coneixença de Torres la fa Sales mitjançant la Mercè Figueres, companya de feina. Aquesta es troba ingressada en el Sanatori de Puig d'Olena, com a conseqüència de la tuberculosi, i en una visita que Sales li fa coneix a en Màrius Torres, de qui es farà amic i editor pòstum (Sales queda meravellat de la poesia de Torres).

Les cartes recullen tota la temàtica i moltes de les situacions que després apareixeran a *Incerta Glòria*. Anècdotes, personatges, vivències de Sales que després ho seran també del protagonista de la primera part de la novel·la, Lluís de Brocà. Un exemple il·lustratiu és la macabra profanació dels cadàvers momificats d'uns monjos d'un convent d'Aragó, fet que després es recollirà a *Incerta Glòria* lleument modificat.

En definitiva, a banda del valor que tenen en sí mateixes les cartes, serveixen enormement per subratllar el caràcter autobiogràfic, almenys en part, del que Sales narra a *Incerta Glòria*.

9. BIBLIOGRAFIA

Corpus de textos analitzats:

- **Artís-Gener, Avel·lí.** (1999). *566 Brigada Mixta*. [1a ed. 1945]. Barcelona: Proa.
- **Artís-Gener, Avel·lí.** (1990). *Viure i veure*. Barcelona: Pòrtic.
- **Calders, Pere.** (1990). *Unitats de xoc*. [1a ed. 1938]. Barcelona: Ed. 62.
- **Manent, Marià.** (1975). *El vel de Maia: dietari de la guerra civil (1936-39)*. Barcelona: Destino.
- **Sales, Joan.** (1976). *Cartes a Màrius Torres*. Barcelona: Club Editor.
- **Sales, Joan.** (1999). *Incerta glòria*. [1a ed. 1968], Barcelona: Club Editor.

Bibliografia complementària. Referència i consulta:

- **Arnau, Carme.** (2003). *Compromís i escriptura. Lectura d'Incerta glòria de Joan Sales*. Barcelona: Cruïlla.
- **Bou, Enric** (dir). (2000) *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Ed. 62.
- **Campillo, Maria.** (1994). *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial/Abadia de Montserrat.
- **Campillo, Maria.** (1990). *Estudi introductor i Unitats de xoc*. Barcelona: Ed. 62.
- **Campillo, Maria.** (1982). *Pròleg a Contes de guerra i revolució (1936-1939)*. Barcelona: Laia.
- **Gallofré, M. Josepa.** (1994). "Notes sobre el tema de la guerra civil a la novel·la catalana de postguerra" Dins *El contemporani*, núm. 6, set.-des. 1994, pp. 28-31.
- **Goytisoló, Juan.** (2005). "Contra la mentira negra y roja". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 9 de març de 2005, p. 3
- **Guillamon, Julià.** (2005). "Eppur si muove...". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 9 de març de 2005, p. 4

- **Gregori, Carme.** (2002). "L'humor de Pere Calders en la guerra". Dins *L'Avenç*, núm. 265, gener 2002, pp. 37-42.
- **Gracia, Jordi.** (2004). "Cuando el pasado se convierte en novela". Dins *Temas de Debate, Ficciones de la Guerra Civil, La Vanguardia*, 5 de desembre de 2004, p. 28.
- **Guarner, Vicenç.** (1945). *Pròleg a 556 Brigada mixta*. Mèxic DF: Ediciones Minerva.
- **Jackson, Gabriel.** (1985). *La República española y la guerra civil (1931-1939)*. Barcelona: Ediciones Orbis.
- **Manent, Albert.** (1976). *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.
- **Molas, Joaquim** (dir). (1986). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel.
- **Pagès, Pelai.** (1997). *La Guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Sant Cugat: Els llibres de la frontera.
- **Pla, Xavier.** (2002). "Incerta glòria, novel·la excessiva". Dins *L'Avenç*, núm. 265, gener 2002, pp. 29-36.
- **Pla, Xavier.** (2003). "Joan Sales o la tenebrosa tempestad". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 5 de novembre de 2003, p. 4.
- **Pla, Xavier.** (2004). "Los espejos literarios de la guerra". Dins *Temas de Debate, Ficciones de la Guerra Civil, La Vanguardia*, 5 de desembre de 2004, p. 28.
- **Pla, Xavier.** (2005). "¿Lázaro entre nosotros?". Dins *Culturas, La Vanguardia*, 9 de març de 2005, p. 2
- **Riba, Carles.** (1983). "Prefaci" a *Unitats de xoc*. Barcelona: Ed. 62.
- **Sales, Joan.** (1986). *Cartes de la guerra*. Barcelona: Club Editor.
- **Solà i Dachs, Lluís.** (1991). *Dibuixos de guerra. Calders i Tísner*. Barcelona: La Campana.
- **Tasis, Rafael.** (1938). "Literatura de guerra". Dins *Meridià*, vol. I, núm. 28, 22 de juliol de 1938, p. 6.

- **Trapiello, Andrés.** (2002). *Las armas y las letras: literatura y guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Península.
- **Tusell, Javier.** (2004). "Creación cultural y Guerra Civil". Dins *Temas de Debate, Ficciones de la Guerra Civil, La Vanguardia*, 5 de desembre de 2004, p. 29.
- **Vallès, Edmon.** (1977). *Història Gràfica de la Catalunya Autònoma. 1931/1939*. Barcelona: Edicions 62.
- **Vilar, Pierre.** (1990). *La Guerra Civil Española*. Barcelona: Editorial Crítica.

Webgrafia:

- Web de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (www.escriptors.com)
Data de consulta: 14 de juny de 2005.
- Web *Actituds de la intel·lectualitat catalana davant la guerra hispanofeixista (1936-1939)*. www.geocities.com/eltalp/actituds1.htm. Data de consulta: 14 de juny de 2005.
- *Lletra*, pàgina de literatura catalana de la UOC. www.uoc.edu/lletra/ . Data de consulta: 14 de juny de 2005.